

Zakon in vzročnost

Zdravko Kobe

Status zakona je bil v okviru tradicionalne metafizike vsidran v konceptualno polje vzročnosti, ki je zaradi svoje občosti, izražene malone z aksiomom, da ni dogodka, ki ne bi imel svojega vzroka, in zaradi svoje uniformnosti, da imajo enaki vzroki vselej enake učinke, nudila neomajno oporo veljavnosti obćih trditev o tem, kako so različni dogodki povezani med seboj. Narava je bila zanje ukroćena in po samoumevnosti zajeta v normalen tok stvari.

Temu pogledu je Hume zoperstavil svojo domnevno unićujoćo analizo predstave nujne zveze, ki tvori jedro pojma vzroka. Opirajoć se na empiristićno teorijo zaznavanja, po kateri ni v umu ničesar, kar ne bi bilo prej v ćutih, oziroma še doloćneje, ki trdi, da so vse naše ideje posnetki ćutnih vtisov, je poskušal poiskati tisti vtis, ki bi na ravni zaznavanja ustrezal ideji nujne povezave. Toda, tako je trdil, naj si še tako podrobno ogledujemo kak predmet, nikjer ne bomo v njem zasledili tiste skrivne kvalitete, ki bi implicirala, da mora proizvesti svoj ućinek. Vselej so nam dani le podatki, ki opisujejo dejstveno stanje stvari, njihove lastnosti ipd. v nekem trenutku. Ko npr. opazujemo trk dveh krogel, imamo pred seboj zgolj neko zaporedje pozitivnih dogodkov – najprej se giblje ena, potem pride do njunega stika, nakar se zaćne gibati druga – ne da bi mogli na tej singularni dejstveni ravni zarditi, da je eno vzrok, nujni vzrok drugega.

To je moć pokazati tudi z druge strani. Će bi vzrok res po nujnosti impliciral svoj ućinek, potem bi bilo logićno protislovno trditi, da nekemu predmetu z doloćenimi lastnostmi ne uspe proizvesti svojega obićajnega ućinka. Še već, v tem primeru bi lahko že samo na podlagi njegove definicije oz. lastnosti, ki spada jo k njegovemu bistvu, izpeljali vse njegove nujne ućinke, ne da bi nam bilo potrebno ozirati se na to, kaj se dejansko dogaja v naravi; vsako raziskovanje bi bilo odveć. Toda, pravi Hume, lastnosti so same po sebi popolne in nikoli ne kaćejo na kak drug dogodek, ki bi lahko izšel iz njih – in zato ne moremo nikoli, vsaj ko kak predmet opazimo prvić, vnaprej ugotoviti, kakšen bo njegov ućinek. Absurdno bi bilo trditi, da je v pojmu prozorne tekoćine vsebovano tudi to, da se ćlovek v njej lahko utopi. Zato si lahko brez vsakih tećaav, kaj šele protislovja, zamislimo kroglo, ki z doloćeno histrostjo zadene drugo, pa temu vendarle sledi nekaj povsem tretjega.

Hume je na podlagi tega premisleka trdil, da je ta sicer tako ključna predstava zgolj domišljajska tvorba, katere izvor je treba najti na psihološki ravni. Ne posamićni dogodki, temveć njihovo ponavljanje, stalna dejstvena povezava med podobnimi predmeti je tisto, kar je v našem duhu izoblikovalo navado, da ob pojavitvi enega predmeta samodejno opravimo miselni prehod do drugega in nekako prićakujemo,

da bo nastopil tudi ta. *Upon the whole, necessity is something, that exists in the mind, not in objects,*¹ občutek nujnosti je posledica mehaničnosti našega duha.² V skladu s tem Hume definira vzrok kot *predmet, ki mu sledi drugi predmet, pri čemer vsem predmetom, ki so podobni prvemu, slede predmeti, podobni drugemu.*

Namesto vzročnosti v pravem pomenu besede nam tako ostane gola regularnost *preteklih* dogodkov v naravi. Toda če je, denimo, Russell, ki je videl v pojmu vzroka le še relikvijo predznastvene preteklosti, metafizični preostanek, ki je tako kot britanska monarhija ostal pri življenju zgolj zato, ker po splošnem prepričanju ne dela nobene škode, če je torej imel to izjavo za formulacijo prave znanstvene naloge, so se doslej vsi poskusi dokončne zvedbe kavzalnosti na regularnost izjalovili. Prvi problem predstavlja kategorija podobnosti, saj je sleherni predmet v nešteto ozirih podoben drugemu in se zopet v nešteto ozirih od njega tudi razlikuje. Jasno je sicer, da so nekatere lastnosti predmetov pri tovrstnem določanju podobnosti irelevantne – denimo, da je njegovo ime sestavljeno iz določenega števila črk, da ga je naredil ta in ta, ipd. – toda da bi izločili relevantne lastnosti, se moramo zopet zateči k vzročnosti: relevantne so zgolj kavzalno relevantne lastnosti.³

A tudi če pustimo to nevšečnost ob strani in dopustimo, da je moč ustrezno podobnost določiti intuitivno, po tej teoriji zaradi odsotnosti nujne vezi med dogodki generalizacij iz preteklosti ni mogoče raztegovati na prihodnost. Tako je sicer res, da je v vseh doslej znanih primerih čista voda ob morski gladini zavrela pri 100 stopinjah, vendar pa nam nič razen naše vkoreninjene navade ne jamči, da se bo tako zgodilo tudi v naslednjem poskusu. Ker se naravna pravilnost bistveno razlikuje od logične nujnosti, se pač vselej lahko zgodi, da ta v neki točki spremeni svoj običajni tok.

Implikacija Humove odpovedi pojmu vzročnosti je tako vzpostavitev ontologije, v kateri še celo reči izpuhtijo v nič. Kar imenujemo predmeti, so po tej teoriji namreč zgolj točkaste instanciacije kvalit, *entia successiva*, ki zaradi svoje prostorsko časovne kontinuitete tvorijo nekakšno enotnost. Zadnje sestavine sveta niso obljubene z ničemer stalnim in trajnim, temveč so sestavljene iz trenutnih manifestacij lastnosti, časovnih rezin, ki šele v svojem sosledju dajejo nam znani videz. Ker pa med zaporednimi hipnimi stanji sveta ni nikakršne povezave, ker nove lastnosti niso v ničemer pogojene s starimi, ker ta muhasta narava pravzaprav v slehernem trenutku stoji na razpotju svobodne izbire, ali naj še naprej nadaljuje po doslej ustaljeni poti ali pa naj ubere novo, smo vselej soočeni z radikalno kontingentnostjo in tujostjo sveta. V resnici sploh ne moremo vedeti, če imamo pred seboj še naprej iste

1. D. Hume, *A Treatise of Human Nature*, I. knj., III. del, razdelek XIV.

2. C.J. Ducasse je v svojem spisu *Critique of Hume's Conception of Causality*, *The Journal of Philosophy* LXIII (1966), št. 6, str. 141-148, jasno pokazal, da se ta psihološka razlaga kavzalnosti zaplete v krožnost, saj Hume ne poda teorije delovanja duha, predvsem zaznavanja in spominjanja, ki bi bila sama neodvisna od pojma vzroka. Tako je veljavnost njegove razlage v tej točki zavezana prav nujni zvezi med vzrokom in učinkom, ki jo skuša spodkopati. Sam Ducasse je sicer vnet zagovornik eksperimentalno bojda dobro podkrepjene teze, da je moč neposredno zaznati posamične vzročne odnose.

3. Kaže sicer, da se Hume sam ni zavedal te težave: »When any objects resemble each other, the resemblance will at first strike the eye, or rather the mind; and seldom requires a second examination.« (*A Treatise of Human Nature*, I. knj., III. del, razdelek I.)

stvari, če je to še zmeraj naš svet, saj zaradi neodvisnosti zaporednih »holografskih stanj« (Kripke) vsaka naslednja časovna rezina vznikne takorekoč iz nič. Zato bi morali med dvema zaporednima trenutnima rezinama najprej izpeljati identifikacijo, katere kriterijev pa ni mogoče specificirati.⁴ Še najbolj problematično postane dejstvo, da tako imenovane stvari kar vztrajajo nespremenjene, ko pa bi na njihovem mestu lahko vzniknilo karkoli drugega, novega, nezaslišanega. Pravi čudež je v tem, da je vendarle tako malo čudežev in da v naravi, kot je videti, vseeno ni kaosa.

Izbira, pred katero nas postavi razvitje implikacij tovrstnega poskusa redukcije vzročnosti, nam potemtakem nudi naslednji dve alternativni: bodisi se je treba odreči možnosti kakršnegakoli spoznanja našega sveta ali pa je pojmu vzroka potrebno povrniti njegov značaj nujne zveze. V nadaljevanju bomo poskušali pokazati, da je (vzročna) učinkovitost konstitutiven moment z lastnostmi obdarjenega predmeta ter da morajo biti naravni zakoni enaki v vseh možnih svetovih.

Po Humovi razlagi so kvalitete same po sebi popolne in ne napotujejo na svoje možne učinke. Hkrati pa obstaja vsaj ena vrsta lastnosti, za katere ta trditev povsem očitno ne velja in pri katerih je logično protislovno zatrditi, da bi jo kaka stvar imela in vendar v ustreznih okoliščinah ne bi proizvedla učinkov določene vrste. Sem spadajo lastnosti, ki se jih označuje z dispozicijskimi predikati, kot so topljiv, vnetljiv, trden, prozoren ipd. Če torej za kako stvar rečemo, da je vnetljiva, potem ji hkrati s tem pripišemo določeno moč oz. zatrdimo, da se bo ta stvar ob ustreznih okoliščinah vedla na določen način. In če se navkljub temu ne odzove v predpisani smeri, če torej v ugodnem okolju ne zagori, potem bomo pač prisiljeni priznati, da ta stvar ni bila vnetljiva.

Dasi dispozicijski predikati za zagovornike humeovskega stališča še vedno predstavljajo uganko, bi se njihov ugovor v tem primeru glasil, da sicer to stoji, da pa je trivialno in za samo stvar irelevantno. Upoštevati je namreč treba, da med dogodki, ki spadajo na raven faktičnega, in njihovimi opisi, ki se gibljejo v mediju jezika in implicirajo logično dimenzijo, zeva neki radikalen prepad, zaradi katerega je teza, da lahko obstaja kakšna povezava nujnosti med dogodki samimi, že vnaprej zgrešena: do takega odnosa lahko pride le med logičnimi propozicijami. Dejstvo pa je, da lahko na iste dogodke ali stvari referiramo na različne načine in zato je obstoj kakšne logične vezi med njimi odvisen le od izbire jezikovnih sredstev. Če tako neki dogodek označimo kot vzrok kakega drugega, potem je logično nujno, da do tega drugega dogodka dejansko pride, vendar nam to, da ima vzrok nujno svoj učinek – drugače pač ne bi bil vzrok – še nič ne pove o tem, kaj se dejansko dogaja. Da bi

4. Sama prostorsko časovna kontinuiteta v ta namen ne zadostuje. Prvič, za identiteto kakega predmeta po običajni predstavi ni nujno, da bi ohranil vse svoje lastnosti, še več, načeloma je možno tudi ob celotni spremembi vseh kvalitete še vedno govoriti o numerično istem predmetu. Drugič, zdi se, da odnos samo-identitete obstaja zgolj pri stvareh, ki se lahko spreminjajo; čisto kvalitativnih entitet ni mogoče reidentificirati (Cf.: D. Henrich, *Identität und Objektivität*, Heidelberg 1976.) In tretjič, zamisliti si je moč primere, ko kljub obstoju časovno prostorske kontinuitete ne gre za istovetni predmet. Shoemaker navaja kot zgled Boga, ki se odloči, da bo izvedel nekaj čudežev, in ukaže, da neka stvar izgine, hkrati pa brez povezave s prejšnjim izda nov dekret, naj se ob istem času na istem mestu iz nič pojavi po svojih lastnostih docela enak predmet. Kljub temu, da ostane vesoljno občinstvo ravnodušno do izkazovanja božje vsemogočnosti, gre za numerično različni stvari.

sploh kaj zvedeli o dogodku samem, predvsem pa o tem, zakaj je imel določen učinek, je treba podati kavzalno nevtralen opis njegovih vzročno relevantnih lastnosti.

Toda – in to je ključno – vprašnje je, ali je sploh mogoče podati celovit opis tistega, kar obstaja v določenem trenutku, ne da bi uporabljali izraze, ki implicirajo, da bo v nadaljevanju sledil neki učinek.⁵ Njegova možnost je zavezana zgoraj orisani ontologiji časovnih rezin, katere primarne entitete so instanciacije kvalitet v diskretnem in atemporalnem modusu hipnosti. A če se nam zdi, da se je treba odločiti za ontologijo, katere zadnji elementi so predmeti, ki vztrajajo skozi čas, se take zvedbe na trenutne instanciacije ne da izpeljati. Zakaj če je moč po prvi shemi časovne odnose analizirati na podoben način kot prostorske in so potemtakem časovne relacije, kot sta »prej« in »pozneje«, enako kot odnosi tipa »levo od« v bistvu logični konstrukti, ki so odvisni od več ali manj arbitrarnih konvencij in predvsem ne zadevajo stvari same, je po drugi shemi že v pojmu trajanja vsebovano vztrajanje identičnih stvari, ki so podvržene spremembam.⁶ V tem okviru je namreč po eni strani sprememba nujna, da bi sploh lahko govorili o trajanju, o teku časa – če se ne bi nič dogajalo, pač tudi časa ne bi bilo; po drugi strani pa vsaka sprememba implicira neki identičen substrat, ki mu je moč kot vsezkrozi istemu pripisovati drugačne lastnosti. Tako je trajanje tukaj že samo po sebi vpeto v pojem predmeta in zato je način, kako se ta *skozi čas spreminja*, odločilen za določanje njegove identitete.

Osnovna razlika med obema ontološkima shemama se torej suče okoli statusa časa in individualij. Prva je seveda bolj minimalistična in je tako nemara res v skladu z zahtevo, da ne gre (po nepotrebnem) pomnoževati entitet, vendar se zdi, da ni sposobna zlepi zgradbe sveta in mu podati časovno kontinuiteto, saj se vselej zastavlja problem ne le identitete skozi čas, temveč prav identitete skozi različne dejanske svetove. Druga pa se opira na individualne stvari, v katerih identiteto je že vgrajena dimenzija trajanja in z njo spreminjanja. Prav dejstvo, da te stvari vlečejo svojo numerično istost skozi čas oz. da je jedro njihove identičnosti zaradi vzajemne pogojenosti identitete in trajanja že samo časovno razpotegnjeno, omogoča zasledovanje *njihovih* kvalitativnih premen in hkrati povezuje temporalno in kvalitativno

5. Vprašanje je torej, ali je »dispozicijske« lastnosti sploh mogoče zvesti na »manifestne«; če to ni mogoče, potem je v sami kategoriji lastnosti implicirana kavzalna učinkovitost. Takšno tezo zelo prepričljivo zastopa Sidney Shoemaker v svojem članku »Causality and properties«, v *Identity, cause, and mind*, Cambridge 1984, str. 206-233. Po njegovem so lastnosti skupki pogojnih moči, t.j. moči, da v povezavi z drugimi lastnostmi prispevajo k proizvajanju določenih učinkov. Zato sta lastnosti, ki imata v vseh možnih okoliščinah natanko enako vzročno učinkovitost, ena in ista lastnost; iz istega razloga imajo lastnosti tudi status univerzalij. Toda čeprav se večina njegovih trditev sklada s tukaj predstavljenim pojmovanjem, je analiza krožna na mestu, ki ga sam ne bi smel dopustiti. Postavi se namreč vprašanje, kdaj dve pogojni moči, ki ju ima isti predmet, tvorita isto lastnost, in tukaj se njegov odgovor glasi: tedaj, kadar »je posledica kavzalnih zakonov«, da sta poenoteni v isti skupek (str. 224). Na ta način je v pojem lastnosti že po definiciji vgrajena kavzalna zakonitost in je preprosto logična napaka reči, da »občnost kavzalnih propozicij izvira iz občnosti lastnosti« (str. 231), ko pa je pri njem, kot je razvidno iz zgornje navedbe, prav občnost lastnosti zagotovljena z univerzalnostjo naravnih zakonov. Za utemeljitev njegovih tez je tako potrebno na neodvisen način šele dokazati obstoj nekakšne nujne zveze med dogodki.

6. V tej točki se opiramo na članek Nicholasa Maxwella »Can There Be Necessary Connections between Successive Events«, *British Journal for The Philosophy of Science*, XIX (1968), str. 1-25.

različne hipne izseke v zgodovino istega predmeta in istega sveta. Tako je v okviru te ontologije nepotrebno in neustrezno najprej govoriti o lastnostih, ki se manifestirajo v zaporednih izoliranih trenutkih, in nato na podlagi nekakšne sorodstvene relacije potegniti enačaj med dvema skupkoma, ki naj bi pripadala istemu predmetu, temveč je treba najprej locirati točke transčasovne identitete, okoli katerih se lahko v različnih trenutkih razvrstijo različne lastnosti oziroma ki jih spremlja konstantna oblika gibanja. Medtem ko je torej korelat prve ontologije deskriptivistična teorija, nam v okviru druge ta trdna jedra identičnosti omogočajo, da kvalitativne razločke brez nadaljnega označimo kot spremembe *tega istega predmeta*.⁷

Za razliko od prve ontološke sheme, kjer je čas sestavljen iz kvalitativno popolnih trenutnih entitet, ki so na vnanji način priložene druga drugi, je tako tukaj sam sedanji trenutek že vnaprej vpotegnjen v dimenzijo trajanja, pri čemer trditve o trenutnih dogodkih že predpostavljajo trditve o trajnih predmetih, ki so tekom časa podvrženi različnim spremembam. In kakor je po tej shemi identiteta predmeta ontološko časovna, tako tudi lastnosti, ki mu jih je moč pripisati, v sebi že vsebujejo dimenzijo vztrajanja in spremembe.⁸ Potemtakem je razlikovanje med manifestnimi in dispozicijskimi lastnostmi nasploh neumestno, saj je tukaj sleherno lastnost mogoče določiti le v nekem časovnem intervalu, najsi bo ta še tako kratek. Ker pa nekje v njem mora priti do sprememb, lahko *tej* lastnosti pripišemo tako »statične« karakterizacije kot tudi določena funkcionalna gibanja. Tudi statičnost je pač ena od možnih oblik gibanja.

A da bi kako spremembo pripisali eni lastnosti, mora vendarle zadostiti pogoju, da je na neki način poenotena, da vsebuje določeno pravilnost: čeprav je vsaka sprememba posledica lastnosti kakega predmeta, ni vsaka sprememba zaobjeta kot del iste lastnosti. Težava tiči v dejstvu, da je lastnosti – in prav v tem se razlikujejo od predmetov – potrebno obravnavati kot univerzalijske, kar v problematiko nujne zveze, ki je bila z ontološkim argumentom na videz že odpravljena, znova vnese enake dileme, le da so tokrat prej *epistemološke narave*. Sedaj gre namreč za to, kako naj spremembe različnih oblik identificiramo kot eno lastnost in to zopet kot pripadajočo enemu predmetu. Ta dilema pa vpeljuje problematiko opisa sveta, ki ni neobčutljiva za dihotomijo med manifestnim in dispozicijskim.

Privzemimo torej še enkrat vsaj možnost humovske epistemologije in si zagato ponazorimo s kakim banalnim primerom. Pred seboj imamo neko trdno snov kovinskega izgleda, rdečkaste barve, ki se jo da zlahka oblikovati in za katero vemo, da preide v tekoče stanje pri 1084°C. Želeli bi ugotoviti, če ta snov, pravimo ji baker, prevaja električni tok. Seveda nam nobena od prej navedenih lastnosti, ne sama po sebi, ne njih celota, ne more že vnaprej podati odgovora na to vprašanje, ki se ga da razrešiti le po empirični poti. Do tod se torej vse sklada s

7. Seveda obstajajo tudi nujni pogoji numerične identitete, tj. kriteriji, ki jim nekaj mora zadostiti, če naj ohrani svojo istost. Vendar so le-ti sekundarni in negativni: povedo nam, kdaj nekaj *izgubi* svojo identiteto, saj v odsotnosti zunanjih vplivov stvar ostane numerično (pa tudi vrstno) ista. Prednost druge ontološke sheme je torej tudi v tem, da dejstvo, da nekaj ohranja numerično identiteto, ne potrebuje nobenega nadaljnega razloga; pojasnila potrebne so zgolj spremembe.

8. Konkretnije spreembe, ki jim bo (zaradi teh lastnosti) podvržen numerično identični predmet, ki je njihov nosilec.

Humovim opisom stvari. Toda potem, ko ugotovimo, da je baker dejansko dober prevodnik električnega toka, bomo poskušali najti tisti nekaj, ki je odgovoren za to dispozijsko lastnost in ki bi nam hkrati lahko povedal, zakaj jo baker ima.

Nadaljnja odkritja nam tako dajo vedeti, da gre za čisti element z atomskim številom 29, atomsko maso približno 63,54 in da se njegovi atomi v običajnih pogojih povezujejo med seboj na ta način, da se elektroni z zadnje energetske ravni nevezano gibljejo v medatomarnem prostoru. Ob predpostavki, da so ta spoznanja empirično točna in da uporabljamo zgornje oznake kot rigidne designatorje v Kripkejevem smislu, predstavlja trditev, da ima baker navedene lastnosti a posteriori nujno resnico: v vseh možnih svetovih, ki vsebujejo baker, je to skratka element z atomskim številom 29 itn.; in obratno, element s tem številom je vselej in povsod baker. Ker so te trditve eksistencialne in se nanašajo na notranjo strukturo dane snovi, je njihova nujnost povsem sprejemljiva tudi s humovskega stališča. Ni pa nujno, da bi baker v vseh možnih svetovih imel rdečkasto barvo,⁹ isto tališče in da bi dobro prevajal električni tok, saj obstaja, se glasi njihov argument, nešteto možnih svetov, v katerih vladajo povsem drugačni naravni zakoni. V takih svetovih bi tista lastnost, zaradi katere se nam baker v našem okolju kaže v rdeči barvi, imela drugačne učinke in zato pač ne bi mogli reči, da bi ga v onem svetu mi zaznavali kot rdečega.

Toda vprašajmo se še enkrat, katera je tista (manifestna) lastnost bakra samega, zaradi katere se nam v našem svetu kaže kot rdeč oz. zaradi katere v dejanskosti prevaja električni tok? Denimo, da ima slednjo sposobnost zaradi prisotnosti prostih elektronov in da je ta opis sam po sebi v skladu s humeovskimi zahtevami. Če je razlaga pravilna, potem je (za baker) »imeti proste elektrone« *ista lastnost* kot »biti električni prevodnik«. Zato se ne bi moglo zgoditi, da bi imel eno in vendar druge ne; ker pa je prva lastnost za baker konstitutivna, ga mora vselej spremljati tudi elektroprevodnost. A potemtakem je baker dober prevodnik elektrike ne samo v našem, temveč v *vseh* možnih svetovih – to pa ima zopet za posledico, da morajo biti naravni zakoni našega sveta v vseh možnih svetovih enaki.

Kratek stik zgornjega izvajanja bi lahko predstavljala identifikacija neke lastnosti, izražene z dispozijskim predikatom, ter tistega nekaj, za kar z eksistenčno sodbo zatrdimo, da v danem trenutku obstaja. Ker je njeno bistvo ravno v tem, da poveže to, kar je, s tistim, kar mora nujno slediti, je jasno, da je v primeru njene veljavnosti že zagotovljena tako nujna zveza med zaporednimi dogodki kot tudi adekvatnost opisa, ki jo implicira. Pomembno pa je uvideti, da je z možnostjo te identifikacije podan kriterij možnosti vsakršne razlage in z empirično točnostjo hkrati tudi kriterij njene adekvatnosti. Kajti če ji ne uspe specificirati natanko tiste lastnosti, zaradi katere se dani predmet v danih okoliščinah vede tako, kot se, potem je razlaga

9. Tega vprašanja ne gre mešati, vsaj neposredno ne, s Kripkejevo kritiko Kantove trditve, da je sodba, da je zlato rumena kovina, analitično resnična. Kripke se namreč pri tem naslanja na z epistemološkega stališča možno situacijo, da bi se utegnile izkazati, da so se vsi doslejšnji primerki zlata zaradi neke obče optične prevare kazali v rumeni barvi, čeprav da so v resnici, denimo, zeleni; opira se torej na vselej odprto možnost zmote. Tu pa gre za ontološko vprašanje, ali ima baker, *ob predpostavki, da je dejansko rdeč*, električni prevodnik ipd., te lastnosti nujno, tj. v vseh možnih svetovih.

preprosto napačna, in če med predmeti in njihovimi učinki dejansko ne bi bilo nobenega odnosa, potem bi bil vsak poskus razlage v naprej obsojen na neuspeh.¹⁰ Že samo s tem, da poskusimo podati neki racionalen razlog doganja v naravi, predpostavljamo, da obstajajo točke, kjer dejanskost in učinkovanje, ta in naslednji trenutek neposredno sovpadata.

Temu bi nemara kdo ugovarjal, češ da je pri adekvatni razlagi referent sicer res isti, a zgolj zato, ker izenačimo dve lastnosti, ki sta v resnici obe izvedeni, sekundarni. Tudi lastnost, s katero poskušamo razložiti učinke kake stvari, lahko namreč interpretiramo kot posledico določenih lastnosti entitet, ki se nahajajo na nižjem nivoju. Tako bi morali po njegovem dejati, da baker ne prevaja električnega toka preprosto zato, ker ima proste elektrone, saj imajo tudi ti lastnost električne prevodnosti le zaradi drugih, globljih lastnosti atomske strukture bakra in zgradbe elektrona. Potemtakem so edino te zadnje entitete dejanske sestavine bakra in edine njegove lastnosti tiste, ki pripadajo tem entitetam. Ker pa ni izključeno, da se te entitete ne bi mogle povezovati med seboj na drugačen način, bi se lahko zgodilo, da bi imela kaka snov ob zelo podobni zgradbi povsem drugačne lastnosti, medtem ko bi kaka po zgradbi povsem drugačna imela natanko enake učinke.

Vendar pa je ta ugovor bodisi napačen, bodisi prav zaradi svoje pravilnosti implicira tezo, ki jo poskuša spodbiti. Če, kot se zdi, počiva na ideji celovite analize, potem se konkretna razlaga giblje bodisi na kaki od površinskih ravneh bodisi gre v njej za dokončno pojasnitev s pomočjo zadnjih sestavin sveta. V slednjem primeru ugovor trdi ravno tisto, kar poskušamo zagovarjati sami, da je namreč povezava med tem, kar je, in učinki, ki jih ta nekaj mora imeti, nujna. Drugače, kot bomo še pokazali, se s temi entitetami ne bi dalo pojasniti ničesar. V prvem primeru pa argument napačno predpostavlja, da je za pravilnost kake razlage nujno, da bi podali razloge, zakaj ima tisto, s čimer pojasnjujemo nastopanje kakega dogodka, takšne lastnosti, kot jih dejansko ima. Kakor mi namreč za resničnost sodbe, da je kava poživilo, ni treba vedeti ničesar o kemični strukturi kofeina in njegovem učinkovanju v organizmu, enako je za pravilnost trditve, da baker prevaja električni tok zato, ker vsebuje proste elektrone, povsem irelevantno, katere so tiste globlje lastnosti, zaradi katerih imajo prosti elektroni ravno dane učinke. To je stvar empiričnega raziskovanja, ki bo na eni ravni nižje poskusila razsvetliti tiste lastnosti stvari, ki smo jih uporabili pri razlaganju na prvi ravni.

Sploh je upanje, da bi z nadaljnjim iskanjem vzrokov na nižji ravni dokazali kontingentnost lastnosti, ki jih imajo sestavljeni predmeti na višji, prazno. Prav nasprotno, z njim samo potrdimo nujnost, da so na določen način sestavljene entitete ravno takšne, kot so. Možno je sicer spoznanje, da je tisto, zaradi česar baker prevaja električni tok, kak poseben poddelec elektrona; možno je tudi, da ta poddelec nima nič skupnega z elektroni – a v obeh primerih še naprej velja, da je zgornja

10. Povedano drugače, če v podobnih okoliščinah navkljub prostim elektronom baker ne bi prevajal električnega toka, potem ga tudi v prvem primeru ni mogel prevajati zaradi njih. Identifikacija je bila epistemološko in ontološko napačna. Po drugi strani pa mora biti ta vsaj ontološko možna. Implicitna predpostavka razlage je, da lahko *X*, na katerega referiramo z dispozicijskim predikatom, zajamemo tudi po kavzalno nevtralni oziroma drugačni poti.

razlaga nujno resnična, če je sploh resnična. Zdaj bi samo še bolj in z večjo gotovostjo vedeli, *zakaj mora* biti ali resnična ali napačna. Videz naključnosti se poraja le zaradi dejstva (ki implicira nujnost empiričnega raziskovanja), da iz neposredno opaznih lastnosti in moči danega predmeta ne moremo neposredno sklepati na njegovo notranjo strukturo, saj so lahko zunanje lastnosti posledica precej različne kombinacije notranjih. Toda ko enkrat vemo, kakšna je dejanska struktura tega notranjega bistva, tedaj ni več nikakršnega mesta za naključje.

A pojdemo dalje. Zgoraj smo se ustavili pri zadnjih entitetah razlage. Ne glede na to, če je – ontološko vzeto – kakršnakoli entiteta sploh lahko zadnja, tj. takšna, da več ne bi mogli iskati razlogov, zakaj je takšna, kot je, se mora vsak proces pojasnjevanja na neki ravni zaustaviti. Ko tako nominalna bistva stvari (njihovo manifestno vedenje) zvajamo na dejanska bistva (na tisto, kar te stvari so), vselej zadamo ob rob, ki ga ne moremo prekoračiti. Kot smo poskušali pokazati, za pravilnost razlage ni nujno, da bi pri slehernem koraku morali biti sposobni pokazati, zakaj ima sam eksplanans svojo pojasnjevalno moč. In če je stanje vednosti (naše lastne ali pa »znanstvene«, princip je v obeh primerih enak) o naravi sveta takšno, da tega ne znamo specificirati podrobneje, potem lahko preprosto rečemo, da je njegova narava pač takšna, da ima dotične lastnosti in učinke. Tako se tudi ne sprašujemo, zakaj je vsota notranjih kotov trikotnika enaka dvema pravima kotoma – takšna je pač narava trikotnika. Ko ga postavimo, hkrati tudi nujno postavimo vse lastnosti, ki spadajo k njegovemu bistvu, lastnosti, brez katerih trikotnik ne bi bil trikotnik.

Na precej podoben način moramo na skrajnem robu razlage, kjer za nas nominalno in dejansko bistvo sovpadeta, zgolj tавтоloško pritrditi: ta entiteta je pač takšna.¹¹ A če naj ima ta entiteta sploh kakšno pojasnjevalno moč, oz. da bi se sploh lahko dokopali do nje, ne more predstavljati nekakšnega ravnodušnega substrata, ki bi se ga dalo zajeti brez specifikacije njegovih akcij in reakcij v danih okoliščinah. Zato je v samem pojmu lastnosti na tej zadnji ravni vključen pojem učinka, ki ga kaka entiteta mora imeti, če naj sploh bo ta entiteta. Ali povedano drugače, sam ta nekaj, tisto, kar obstaja, je identičen s svojimi nujnimi učinki, katerih nosilec in eksplanans je. Na tej točki se opis in dejanskost, če se sploh ujemata, zlijeta v eno. Ker pa so višje entitete sestavljene iz onih, katerih identiteta je določena z njihovim učinkovanjem, morajo tudi same imeti svoje nujne učinke. Za predmet je nemogoče, da bi bil predmet te vrste in vendar ne bi imel svojih učinkov, učinkov, ki mu pripadajo kot predstavniku te vrste.

»Po tem nazoru je moč vedenje močnih partikularij obravnavati kot izhajajoče iz njihovih narav ali sestavin, to je, kot posledico tega, kar one so. Potemtakem se v danih okoliščinah morajo vesti na specificirani način, ali pa niso, kar naj bi bile.«¹²

Ker je vsako pojasnjevanje nazadnje krožno, je razmerje med naravo stvari in njenimi močmi nujno, »naravna« nujnost pa identična z logično. Čeprav iz tistih lastnosti kakega objekta, za katere v tem trenutku vemo, da jih ima, ne moremo

11. *Es ist so, weil es so ist.* Formula, ki jo Hegel poda ob pojmu absolutne nujnosti.

12. R. Harré & E. H. Madden, *Causal Powers*, Totowa 1975, str. 90.

sklepati na ostale moči in učinke, ni tako nič protislovnega v trditvi, da bi na podlagi njegove narave vendarle mogli a priori deducirati vse njegove nujne učinke. Prav zato lahko eksperimentalni podatki o tem, kako se dana stvar vede v določenih okoliščinah, predstavljajo kriterij njene vrstne pripadnosti. Če se tako kdaj nekaj, kar je po vsem videzu podobno nečemu, kar običajno proizvede učinke posebne vrste, znajde v ugodnem okolju, pa vendar ne reagira na pričakovani način in hkrati ne moremo najti drugih razlogov, zakaj do tega ni prišlo, bomo pač upravičeno rekli, da ima ta stvar drugačno naravo. Enako bomo tudi v primeru, da se ista stvar, katere vrstno pripadnost smo že določili, v danih okoliščinah ne odzove v zanj predpisani smeri, morali potegniti sklep, da se je njena narava spremenila in da ni več tisto, kar je nekoč bila.

Tukaj je potrebno opozoriti na dva razločka. Prvi obstaja med individualijami in univerzalijami. Ker namreč za samoidentiteto ni potrebno, da bi kaka posamična stvar ves čas svojega obstoja ohranjala svojo vrstno pripadnost, oz. ker se lahko stvari spreminjajo, ne da bi pri tem izgubile svojo numerično identiteto, nenazadnje pa lahko tudi nehajo obstajati, lahko ista stvar v različnem času ob kavzalno enakih okoliščinah proizvede različne učinke. Vendar s tem teza o nujnosti povezave med naravo stvari in njenimi učinki ni v ničemer omajana, ker do tako spremenjenega vedenja ne more priti, dokler ima enako naravo. Sicer pa niti individualije niso kavzalno indiferentne, saj je potrebno tudi njihovo lastno spreminjanje pojasniti po vzročni poti, na podlagi njihove trenutne narave in učinkovanja zunanjih vplivov. In kolikor ta veriga ne obstaja, potem sploh ne moremo več govoriti o *isti* individualiji.

Drugi razloček poteka med a priornim in a posteriornim. Če je ves naš korpus vednosti o svetu strukturiran cirkularno, če se da iz bistev stvari, ki tvorijo univerzum, že po a priorni poti izpeljati vse možne dogodke v njem, čemu je potem sploh potrebno empirično raziskovanje? Odgovor je preprost. Poleg običajno a posteriorne nujnosti povezave med nominalnim in dejanskim bistvom je naša vednost empirična v prvi vrsti zato, ker navkljub nujni zvezi med vzrokom in učinkom vseeno ni nobene nujnosti v tem, da dejansko obstaja sploh kaka stvar, ki bi ustrezala določenim specifikacijam. Ker so v naravi stvari vsebovane zgolj določitve, da nekaj mora proizvesti predpisane učinke, če naj velja za stvar te vrste, ne pa tudi, da ta stvar mora obstajati, je seveda povsem možno, da dani definiciji ne ustreza noben delček vesolja. Temeljno empirično vprašanje potemtakem ni samo v tem, kakšne učinke bo imel dani predmet, temveč bi se prej moralo glasiti, katera so tista bistva, kakšne so stvari, iz katerih sestoji vesolje.

»Ni nobene nujnosti, da bi dejanskost morala biti takšna, kot je, toda ob dejstvu, da dejansko je takšna, kot je, je nujno, da v ustreznih okoliščinah nastopijo določeni dogodki.«¹³

Izenačitev logične in naravne nujnosti torej ne pomeni, da bi moral tudi sam naš dejanski svet obstajati po nujnosti, temveč le, da so znotraj določenega sveta dogodki povezani na vzročno nujen način. Ne gre za to, da ne bi mogel biti drugačen,

13. R. Harré & E. H. Madden, *Causal Powers*, Totowa 1975, str. 47.

temveč da so ob veljavnosti določene hipoteze o njegovi naravi, implicirana njegova razvojna pota. Toda če je na podlagi povezave med sedanostjo in prihodnostjo po eni strani omogočeno napovedovanje celotnega zaporedja dogodkov, ima to po drugi strani to konsekvenco, da niti vsevedni Bog brez prihodnosti ne more poznati sedanosti. Kajti ker je moč vrstno identiteto kakega predmeta določiti le na podlagi njegovih učinkov, te pa lahko v nadaljevanju identificiramo zopet le po kavzalni moči, ki jo imajo prvi učinki, bi bilo za celovito poznavanje sedanosti potrebno že poznati vso prihodnost. Že najmanjši odmik od poteka stvari, ki je implicirana v opisu sedanosti, postavi našo vednost na laž. Zato je ontološka trditev o obstoju nujne povezave med zaporednimi dogodki povsem kompatibilna z epistemološko tezo, da ne moremo nikoli zagotovo vedeti, če bo pričakovani dogodek v naslednjem trenutku tudi dejansko nastopil, saj brez tega podatka ne moremo dokončno vedeti, kakšno je sedanje stanje stvari.^{14,15}

A čeprav nimamo nikoli pred seboj nepogojene vednosti o sedanjem stanju in naravi sveta, je naše poznavanje naravnih zakonov prav iz istega razloga vendarle lahko adekvatno. Ker sta (vrstna) identiteta in kavzalnost analitično pogojeni, je namreč vsaka singularna izjava implicitno obča in v sebi nosi *lawlike* dimenzijo. Zakon predstavlja le razvito obliko teh implicitnih občosti in je v resničnostni trdnosti zavezan istim kriterijem.¹⁶ Če ta kos bakra prevaja električni tok zato, ker ima proste elektrone, potem mora biti vsak kos bakra elektroprevoden – kolikor je, seveda, za vsak kos bakra značilno, da mora imeti proste elektrone. Vse te identifikacije so, če so resnične, nujne. Vendar je tako kot pri singularnih sodbah tudi tukaj vselej odprto, če je identifikacija res pravilna oz. če je to, kar imamo pred seboj, resnično *tista* entiteta, denimo baker.

Domnevna možnost spremembe v poteku narave, ki je tako pestila Huma, in prepričanje, da bi zakoni lahko bili tudi drugačni, se vmešča natanko v to radikalno krhkost vsake identifikacije, ki za svojo dokončno veljavnost terja konec sveta. Ko

14. Naj to ponazorimo z dvema primeroma. Čeprav vemo, da se Lorenzovo kolo giblje po standardnih, nam znanih mehanskih zakonih, ne moremo napovedati, v kakšnem stanju se bo nahajalo v nekem času *t*. Zaradi nelinearnosti enačbe za izračunavanje tega podatka, se namreč še tako majhna napaka v meritvi začetnega stanja lahko pomnoži v neskončnost, tako da je ta podatek povsem neuporaben za napovedovanje na daljše obdobje – posledično torej za vsako natančno napovedovanje. Vendar pa je načeloma moč izpeljati obratno operacijo: na podlagi stanja v času *t*, lahko zelo natančno določimo, kakšno je bilo njegovo *začetno stanje*. Podobno je pri delovanju. Tudi če predpostavimo veljavnost kavzalne teorije delovanja, izražene v obliki praktičnega silogizma, in popolnoma racionalnega akterja, načeloma ni mogoče povsem gotovo napovedati njegovega naslednjega dejanja, saj lahko šele na podlagi njegovega dejanja samega deduciramo, kakšne so bile (morate biti) njegove želje in prepričanja. Tega podatka ni mogoče dobiti po nobeni drugi poti. Še splošneje: tudi z uporabo Hemplovega deduktivnega modela pojasnjevanja in navkljub po hipotezi popolnem poznavanju vseh naravnih zakonov ni mogoče z vso zanesljivostjo napovedati prihodnjega dogodka, saj pred dogodkom samim ne moremo dokončno vedeti, kakšni so robni pogoji.

15. Z naslonitvijo na ontološko tezo, da je za predmet, ki vztraja in se spreminja skozi čas, že čisti trenutek sedanosti izveden iz temporalnosti, je treba epistemološko relevantnost prihodnosti prenesti tudi na ontološko raven: ontološka eksplikacija tega, kar *obstaja* v danem trenutku, potrebuje zase celotno zgodovino sveta. In obratno, šele tedaj bo (ontološko) določeno, kaj obstaja v sedanjem hipu.

16. Ob tem je seveda treba upoštevati Davidsonovo tezo, da je moč raven vzročnosti in identičnosti, ki predstavljata relacijo med individualnimi dogodki, povzdigniti na raven občosti zakona le z izbiro ustrež-

enkrat sveta ne bi bilo več, šele tedaj bi imeli možnost nepogojenega vedenja, a tedaj svet po definiciji ne bi mogel več spreminjati svojih poti. Vse dotlej pa temeljno vprašanje ni v tem, ali bo svet jutri takšen, kot je danes in je bil včeraj, temveč je pod vprašajem natanko to, ali je svet *danes* takšen, kot se nam zdi. Možnost, da se bo v naslednjem trenutku zgodilo nekaj nezaslišanega, je zato realna – ne ta svet ne posamične stvari v njem vendar ne obstajajo po nujnosti – toda v tem primeru ne bi šlo za odmik od običajnega poteka sveta, temveč za spremembo, zrušitev, *razpad sveta samega*. Ker med njima ne bi bilo ne individualne ne konceptualne kontinuitete, bi preprosto obstali pred njim kot golim dejstvom, v katerem se več ne bi mogli razpoznati. Tako se kontingentnost narave, ki smo se je znebili s tem, da smo na podlagi nujne povezave med naravo stvari in njenimi učinki vzpostavili možnost univerzalnih kavzalnih zakonov (ki morajo veljati v vseh možnih svetovih, saj je njihova občnost vgrajena v edini nam dostopni način spoznavanja), znova vrne v še bolj radikalni podobi možnosti, da naš svet nikoli *ni bil* naš.

Shoemaker, ki izhaja iz prepričanja, da so vse prave lastnosti določene s kavzalnimi potenciali oziroma pogojnimi močmi, ki jih podelijo stvarjem, ki so njihovi nosilci, ter da v skladu s tem individualno bistvo kake lastnosti tvori celota njenih pogojnih moči, prav tako trdi, da morajo biti zakoni v vseh možnih svetovih enaki. Sam pojem možnega sveta je namreč v ključni točki vezan na dejanski svet. Svet, v katerem Richard Nixon ne postane predsednik ZDA, si je moč misliti samo pod pogojem, da se je v dejanskem svetu nekoč rodila prav ta oseba, Nixon, ki bi ga v nadaljevanju lahko doletela drugačna usoda, kot ga je. Možni svet predstavlja torej eno od poti, ki so bile odprte kot možne v določenem trenutku obstoja dejanskega sveta; predstavlja razvejitev od dejanske zgodovine.

»Obstaja, skratka, tesna povezava med identiteto skozi čas in identiteto skozi možne svetove; načini, kako se dana stvar razlikuje v različnih možnih svetovih, je odvisna od načinov, kako se lahko ta stvar razlikuje ob različnih časih v dejanskem svetu. No, pa sedaj od partikularij preidimo k lastnostim. Ni ničesar takega, kar bi lahko imenovali zasledovanje lastnosti skozi vrsto sprememb v njenih kavzalnih potencialih... In zato ni možne zgodovine, v kateri bi lastnost začela z množico kavzalnih potencialov, ki jih ima v dejanskem svetu, in končala z drugačno množico.«

»Nič od tega, kar sem dejal, ne izključuje možnosti, da bi lahko obstajali svetovi, v katerih bi bili kavzalni zakoni drugačni od tistih, ki vladajo v tem svetu. A zdi se, da iz mojega pristopa k identiteti lastnosti izhaja, da če so zakoni drugačni, potem bodo morale biti drugačne tudi lastnosti. In zdi se, da nimamo sredstev za opisovanje sveta, v katerem se lastnosti, ki bi bile lahko instancirane, razlikujejo od 'lastnosti dejanskega sveta'.«¹⁷

nih opisov. »Nomologične trditve povezujejo predikate, za katere a priori vemo, da so ustvarjeni drug za drugega.« (D. Davidson, »Mental Events«, *Essays on Actions & Events*, Oxford 1980, str. 218.).

17. *Identity, cause, and mind*, Cambridge 1984, str. 218, 226.

Kot bi se dalo razbrati iz njegovih precej kratkih pripomb o lastnostih, Kripke sam dopušča možnost, da bi lahko obstajali tudi možni svetovi, v katerih naravni zakoni ne bi bili enaki. Tudi če se nam kak predmet ne bi več zdel rumen, bi še vedno lahko bil rumen, še več, lahko bi se zgodilo, da bi v tem svetu kaka povsem drugačna lastnost v naših očeh povzročila vtis rumenosti; v tem primeru bi dejali, da bi se

Dokler se svet pokorava istim zakonom, je moč vsako spremembo pojasniti kot funkcijo tistega, kar je kot nam znanega obstajalo pred tem. V vselej odprtem trenutku pa, ko bi naš svet vrglo s tira, ko bi radikalna krhkost identifikacij izpričala svojo kontingentnost, bi preprosto ne mogli več potegniti nikakršne konceptualne kontinuitete med starim in novim: tedaj že po definiciji ne bi mogli povedati, zakaj se je to zgodilo, in kakšne stvari so morale biti v igri, da se je to zgodilo. Vendar niti to – ontološko vzeto – ne pomeni, da bi do tega prišlo brez slehernega vzroka. Če je namreč vsako naslednje stanje zgolj manifestacija prej še bolj ali manj skritih konstitutivnih entitet, se je tudi ta radikalno tuja podoba morala vzpostaviti kot rezultat prejšnjega stanja, le da se v tem trenutku pokaže, da naša vednost o sestavinah sveta in zakonov, ki vladajo v njem, ni bila ustrezna; morda je bila to teorija nam domačega, a nikakor dejanskega sveta. Navkljub obči vzročni zakonitosti (oziroma prav zaradi nje) zatorej iz a priornih razlogov ne moremo vedeti, če ni naš svet prazen, nedejanski, nemara celo nemožen.

Na podlagi pravkar omenjenih opazk bi bilo treba izdelati novo tipologijo možnih svetov. V prvo veliko skupino bi spadali tisti svetovi, ki (predvsem zaradi ozkosti izseka) ne vsebujejo nobenega očitnega protislovja, ki pa bi se ob razvitju vseh konsekvenc, tj. če bi jih domislili do konca, izkazali za nemožne. Takšen negativno možen svet je tisti, v katerem so naravni zakoni drugačni, medtem ko so pozitivno možni le tisti, ki ohranjajo identične naravne zakone in imajo eno stično točko z dejanskim svetom, tisto, v kateri so se v hipotetični preteklosti oddaljili od njega.

A če bi sedaj vzeli v ozir tudi ontološko tezo, da je za določitev tega, kaj obstaja v danem trenutku, potrebno pritegniti vse učinke neskončne kavzalne verige, celotno prihodnost skratka, potem bi se izkazalo, da je od vseh teh pozitivno možnih svetov dejansko možen en sam. Težava je le v tem, da ne moremo vedeti, kateri.

nam v tem svetu, denimo, zelene (ostre, tople, kakršnekoli) stvari zdele rumene. »The proper account, on the present conception is, of course, that the reference of 'yellowness' is fixed by the description 'that (manifest) property of objects which causes them, under normal circumstances, to be seen as yellow (i.e. to be sensed by certain visual impressions)'; 'yellow', of course, does not mean 'tends to produce such and such a sensation'.« (S. Kripke, *Naming and Necessity*, Oxford 1980, str. 140, op. 71.) Na ta način bi se dalo formulirati tudi naslednji argument proti enakosti naravnih zakonov v vseh možnih svetovih: »Imeti proste elektrone« in »biti električni prevodnik« sta sicer res lahko nujno identični lastnosti, a to še ne pomeni, da baker v vseh možnih svetovih prevaja električni tok, saj bi ga ob drugačnih zakonih prosti elektroni lahko da ne prevajali – v takem svetu električni prevodniki pač ne bi prevajali električnega toka, enako kot bi lahko rumeni predmeti imeli videz zelenosti. V osrčju tega argumenta je teza, da je v sami fiksaciji reference resda vpletena vzročnost, da pa tudi ob spremembi zakonov ta lastnost še zmeraj ostane isti X. Kot odgovor bi se dalo pripomniti dvoje. Prvič: spremembo vtisa, ki ga v nas vzbuja določena barva, je moč odpraviti s spremembo v našem senzornem aparatu, kar ne vpliva na status zakonov. Drugič: argument je zavezan ontologiji trenutnih izsekov in popolnih kvalitiet, kar pa je v nasprotju s Kripkejevo zastavitvijo identitete skozi možne svetove, ki sloni na pojmu predmeta, ki ob spremembah vztraja skozi čas. »We can refer to the object and ask what might have happened to it.« (*ibid.*, str. 53.).